CSIW

Crisis Studies of the Islamic World
Vol.12, No.4, winter 2026

The Intersection of Tradition and Modernity in Saudi Arabia, Emphasizing Vision 2030

Seyyed Mohammad Reza Mousavi[1] | Mohsen Mohammadi AlaMooti[2] | Hasan Naeem Abadi[3]

Received Date: 2024/10/05 Accept Date: 2025/07/27

Cite: Mousavi, S. M. R., Mohammadi AlaMooti, M. and Naeem Abadi, H. (2026). The Intersection of Tradition and Modernity in Saudi Arabia, Emphasizing Vision 2030. *Crisis Studies of the Islamic World*, *12*(4), 118-142.

DOI: 10.27834/CSIW.2410.1462.4.39.5

Abstract

This study examines the interaction between tradition and modernity in Saudi Arabia, with a focus on development documents such as "Vision 2030." The primary objective is to analyze the contradictions arising from economic and social modernization while maintaining an authoritarian political structure. The theoretical framework integrates the theories of uneven development, rentier state, and post-Islamism. Using qualitative document analysis (including Saudi government documents such as "Vision 2030," the "Fiscal Balance Program," and the "Quality of Life Program") and descriptive coding, four key themes—privatization, national identity, transparency, and women's participation—were examined. The findings indicate that showcase modernization projects (such as the NEOM city and the privatization of Aramco) conflict with the centralized political structure and rent distribution system. The study concludes that "incomplete modernization," in the absence of democratic reforms, not only reduces the regime's legitimacy and exacerbates identity divisions but also increases the risk of political and social instability. This study underscores the necessity of redefining the state-society relationship and strengthening accountable institutions for sustainable transformation.

Keywords: Tradition, Modernity, Incomplete Modernization, Saudi Arabia, Vision 2030, Uneven Development

[1]. A PhD student of regional studies at the Faculty of Law and Political Science, University of Tehran. s.reza.mousavi@ut.ac.ir (Corresponding author)

[2] . Faculty member of Shahid Mahallati Islamic Sciences University. m_alamooti@yahoo.com

[3] . A faculty member of Shahid Mohammadi Islamic Sciences University. hn35047219@smc.ac.ir

The Articles is published under the terms of the Creative Commons Attribution License (CC-BY 4.0). See: https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.en

Introduction

The complex relationship between tradition and modernity is a central theme in state-building studies, particularly in the post-colonial societies of West Asia. This relationship acquires special importance due to the intersection of religious, political, and economic authority. Saudi Arabia, with its Wahhabi identity and rentier economy, serves as a prominent example for examining this dynamic interaction. In recent decades, the country has experienced gradual political, social, and economic reforms; however, the pace of change has been slow due to tribal culture, the influence of Wahhabi clerics, and an authoritarian political structure. The "Vision 2030" plan, introduced in 2016 by Saudi Crown Prince Mohammed bin Salman, is presented as a roadmap for economic and social modernization aimed at reducing oil dependence and fostering a dynamic society.

Focusing on privatization, economic diversification, women's participation, and the strengthening of national identity, this plan seeks to project a modern image of Saudi Arabia. Nevertheless, the preservation of a centralized political structure and the absence of democratic reforms create deep contradictions along this path to modernization. This research analyzes the interaction between tradition and modernity in Saudi Arabia, investigating how unbalanced development resulting from socio-economic modernization, in conflict with political authoritarianism, generates identity and legitimacy challenges for the ruling system. Furthermore, the study assesses whether resistance to democratization will hinder the realization of Vision 2030's ambitious goals.

1. Methodology and Theoretical Framework

This research employs a qualitative document analysis method, focusing on official documents published by the Saudi government, including "Vision 2030," the "Fiscal Balance Program," the "Quality of Life Program," and the "National Transformation Program 2020." English-language documents were selected due to their role in presenting a global image of Saudi Arabia's progress. Descriptive coding was used to identify recurring patterns in the documents, from which four key themes were extracted: privatization, national identity, transparency, and women's participation. These themes were examined through critical discourse analysis to reveal contradictions between the documents' claims and practical realities. The qualitative data focuses on the specific case of Saudi Arabia rather than broad generalizations, and findings are interpreted using the theoretical framework. By emphasizing a case study approach, this method enables an in-depth analysis of modernization policies in conflict with traditionalism.

The theoretical framework of this research integrates three key concepts: unbalanced development, the rentier state, and post-Islamism. The theory of

unbalanced development emphasizes the disharmony between economic, political, and cultural transformations in resource-dependent societies. This framework shows that concentrating capital on high-profile projects (such as the NEOM city) without structural reforms leads to social and political polarization. Rentier state theory explains that dependence on oil revenues exempts the state from establishing a social contract with citizens, as legitimacy is secured through the distribution of rent. This structure, by concentrating power among elites and suppressing democratic institutions, renders modernization an incomplete process. Post-Islamism theory further indicates that rentier societies, even while accepting certain social changes (such as increased women's participation), avoid democratization for fear of power redistribution. The theory of Islamic hegemony highlights the role of redefining religious discourse—such as promoting "Islamic moderation"—in maintaining elite hegemony. Together, these theoretical frameworks provide an analytical tool for understanding the contradictions of modernization in Saudi Arabia, explaining how rapid socio-economic modernization without political institutionalization can lead to a legitimacy crisis and instability.

2. Discourse

The document analysis reveals structural contradictions in the modernization process of Saudi Arabia. In the area of privatization, Vision 2030 emphasizes economic diversification through the sale of Aramco shares, tourism development, and the attraction of foreign investment. However, the management of these resources by the Public Investment Fund, which is directly controlled by the Crown Prince, indicates a pattern of power concentration and rent distribution. This pattern aligns with rentier state theory, where resources are used to purchase elite loyalty rather than to achieve sustainable development. In the area of national identity, government documents attempt to adapt Wahhabism to the requirements of modernity by emphasizing "Islamic moderation" and "national pride." Nevertheless, the exclusion of ethnic-religious minorities (such as Shia Muslims) from the definition of national identity has intensified existing identity rifts. Regarding transparency, the Fiscal Balance Program emphasizes reducing corruption and strengthening financial oversight, but the absence of independent supervisory bodies transforms these measures into tools for consolidating bureaucratic control. Finally, although women's participation has been enhanced through measures such as increased presence in sports and the labor market, it remains limited to cosmetic modernization in the absence of political rights (such as the right to form unions or engage in political activities). These findings align with the theory of unbalanced development, showing that progress in the socio-economic sphere without coordination with the political sphere leads to inequality and instability. The theory of political rupture also warns that rising societal expectations, particularly among educated youth, will exacerbate the legitimacy crisis when faced with the authoritarian system's inability to respond to demands.

3. Conclusion and Suggestions

This research demonstrates that the modernization process in Saudi Arabia has taken the form of "incomplete modernization," in which cosmetic socio-economic changes without democratic reforms lead to intensified identity rifts, increased social dissatisfaction, and reduced domestic and international legitimacy. The fundamental contradiction between an open economy and closed politics, the limited presence of women in public spaces without political rights, and the emphasis on Islamic moderation alongside the suppression of dissenting intellectual currents all reveal the fragility of this development model. Dependence on oil revenues and the inability to respond to the demands of the younger generation increase the risk of instability. This study suggests that, to achieve sustainable transformation, Saudi Arabia needs to strengthen accountable institutions such as an elected parliament and an independent judiciary, expand citizens' political participation, and redefine the national identity discourse to include all minorities. Furthermore, reducing rentier dependence and creating transparent oversight mechanisms could reduce corruption and build public trust. Without these reforms, Vision 2030 is likely to remain confined to a model of unbalanced and fragile development.

فصلنامه بحران پژوهی جهان اسلام

دوره ۱۲، شماره ۴، زمستان ۱۴۰۴

تلاقی سنت و مدرنیته در عربستان سعودی با تأکید بر چشم‌انداز ۲۰۳۰

سیدمحمدرضا موسوی[۱] | محسن محمدی الموتی[۲] | حسن نعیم آبادی[۳]

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۰۴ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۵/۰۵

استناد: موسوی، سیدمحمدرضا؛ محمدی الموتی، محسن و نعیم آبادی، حسن. (۱۴۰۴). تلاقی سنت و مدرنیته در عربستان سعودی با تأکید بر چشم‌انداز ۲۰۳۰. *بحران پژوهی جهان اسلام*، ۱۲ (۴)، ۱۴۲-۱۱۸.

DOI: 10.27834/CSIW.2410.1462.4.39.5

چکیده

این پژوهش به بررسی تعامل سنت و مدرنیته در عربستان سعودی با تمرکز بر اسناد توسعه‌ای مانند «چشم‌انداز ۲۰۳۰» می‌پردازد. هدف اصلی، تحلیل تناقضات ناشی از نوسازی اقتصادی- اجتماعی در شرایط حفظ ساختار سیاسی اقتدارگراست. چارچوب نظری پژوهش، تلفیقی از نظریه‌های توسعه نامتوازن، دولت رانتی و پسا اسلامیسم است و با استفاده از روش تحلیل کیفی اسناد شامل (اسناد دولتی عربستان نظیر «چشم‌انداز ۲۰۳۰»، «برنامه تراز مالی» و «برنامه کیفیت زندگی») و کدگذاری توصیفی، چهار مضمون کلیدی (خصوصی‌سازی، هویت ملی، شفافیت، و مشارکت زنان) بررسی شد. یافته‌ها نشان می‌دهد که پروژه‌های نمایشی مدرنیزاسیون (مانند شهر نئوم و خصوصی سازی آرامکو) در تضاد با ساختار سیاسی متمرکز و توزیع رانت قرار دارد. یافته پژوهش این است که «مدرنیزاسیون ناقص» در غیاب اصلاحات دموکراتیک، نه تنها به کاهش مشروعیت حکومت و تشدید شکاف‌های هویتی می‌انجامد، بلکه ریسک بی‌ثباتی سیاسی- اجتماعی را افزایش می‌دهد. این مطالعه بر ضرورت بازتعریف رابطه دولت- جامعه و تقویت نهادهای پاسخگو برای تحول پایدار تأکید می‌کند.

واژگان کلیدی: سنت، مدرنیته، مدرنیزاسیون ناقص، عربستان سعودی، چشم انداز ۲۰۳۰، توسعه نامتوازن

[۱]. دانشجوی دکترا مطالعات منطقه‌ای دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران. (نویسنده مسئول). s.reza.mousavi@ut.ac.ir

[۲]. عضو هیئت علمی دانشگاه علوم اسلامی شهید محلاتی. m_alamooti@yahoo.com

[۳]. عضو هیئت علمی دانشگاه علوم اسلامی شهید محلاتی. hn35047219@smc.ac.ir

این مقاله تحت لیسانس آفرینندگی مردمی (Creative Commons License) در دسترس شما قرار گرفته است. برای اطلاع از جزئیات به آدرس https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/legalcode.en مراجعه نمایید.

مقدمه

رابطه میان سنت و مدرنیته، به عنوان یکی از موضوعات کانونی در مطالعات دولت‌سازی به‌ویژه در جهان پسااستعماری، همواره مورد توجه بوده است. این پویایی در منطقه غرب آسیا به دلیل تقاطع پیچیده اقتدار مذهبی و سیاسی از پیچیدگی و چند وجهی خاصی برخوردار است و مسیر مدرنیزاسیون را به شکلی منحصر به فرد شکل می‌دهد. در این میان، عربستان سعودی به عنوان کشوری که بر پایه وهابیت و اقتصاد رانتی استوار است، نمونه‌ای برجسته برای درک این تعامل پیچیده محسوب می‌شود. با گذشت بیش از چهار دهه از آغاز روند اصلاحات در این کشور به‌ویژه در حوزه‌های قدرت سیاسی و ساختارهای متنوع اجتماعی، مسیر تحولات فکری و عملی در عربستان سعودی همواره با شیب ملایم و چالش‌های متعددی همراه بوده است.

در مقایسه با سایر کشورهای عربی حاشیه خلیج فارس، سرعت این اصلاحات در عربستان به‌مراتب کندتر بوده و این امر را می‌توان به عواملی همچون فرهنگ سنتی عمیق، ریشه‌های تاریخی خاص، فرهنگ قبیله‌ای و عشیره‌ای نیرومند، نقش علمای وهابی با رویکردهای رادیکال و تفسیرهای ویژه نظام حاکم از دین اسلام نسبت داد. فرآیند مدرنیزاسیون در عربستان سعودی، در واقع نمایانگر تعامل پیچیده‌ای میان توسعه اقتصادی، تحول سیاسی محدود و حفظ فرهنگ سنتی است؛ تحولی که در نیمه قرن بیستم، به‌ویژه پس از رونق درآمدهای نفتی، به‌وضوح خود را نشان داد و عربستان سعودی را به سمت گذار از یک جامعه قبیله‌ای به یک دولت مدرن سوق داد. این تغییرات به طور عمده با ابتکارات مهم دولتی در راستای بروکراتیزه کردن و متمرکز نمودن قدرت همراه بود و تأسیس سیستم‌های آموزشی و سیاسی مدرن، این انتقال را تسهیل نمود. این درحالی است که نظام حاکم، همزمان به اصول مکتب وهابیت که جزء لاینفک هویت ملی و حکمرانی کشور محسوب می‌شود و همچنین حفظ سلطنت مطلقه، پایبند باقی ماند. در این میان، طرح بلندپروازانه «چشم‌انداز ۲۰۳۰» که توسط ولیعهد ارائه شده، با هدف احیای هویت اسلامی عربستان از طریق اصلاحات اجتماعی و اقتصادی مطرح گردیده است، اما این طرح با تناقضی آشکار روبه‌رو است: از یک سو، تلاش برای پیاده‌سازی مدرنیزاسیون و نوسازی در ساختارهای اجتماعی و اقتصادی کشور دارد و از سوی دیگر، با چالش‌های بنیادین داخلی و منطقه‌ای مواجه است که نشان‌دهنده تضاد عمیق بین سنت‌گرایی و مدرنیته در این کشور می‌باشد. با توجه به این زمینه، پژوهش حاضر با تمرکز بر عربستان سعودی، به بررسی تعامل سه گانه سنت، مدرنیزاسیون و دموکراتیزاسیون می‌پردازد. پرسش اصلی این است: چگونه توسعه نامتوازنِ ناشی از نوسازی اقتصادی- اجتماعی، در تقابل با حفظ ساختار سیاسی اقتدارگرا، چالش‌های هویتی و مشروعیتی را برای حکومت سعودی ایجاد می‌کند؟ و آیا مقاومت در برابر دموکراتیزاسیون، مانع تحقق اهداف

بلندپروازانه چشم‌انداز ۲۰۳۰ خواهد شد؟ این پژوهش در پی آن است تا هدف اصلی حاکمان سعودی از ایجاد نوسازی و مدیریت چالش سنت و مدرن‌سازی در این کشور را به طور جامع ارزیابی نماید. بدین منظور، پس از بررسی نظریات اندیشمندان توسعه نامتوازن، با استفاده از روش تحلیل اسناد و کدگذاری توصیفی که از روش‌های تحقیق کیفی می‌باشد، سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ و سایر اسناد توسعه‌ای عربستان سعودی مورد تجزیه و تحلیل قرار خواهد گرفت تا مبتنی بر اولویت‌های این اسناد، فرآیندهای نوسازی در عربستان سعودی در راستای پاسخ به مسئله پژوهش مورد ارزیابی واقع گردد.

۱ـ پیشینه پژوهش

کتاب حسین آجرلو (۱۳۹۷)؛ (Ajorlou, 2018) با عنوان «چشم‌انداز عربستان سعودی در ۲۰۳۰؛ فراز یا فرود؟» را می‌توان به عنوان یکی از پیشگامان پژوهش‌های علمی پیرامون سند راهبردی چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان دانست که با رویکردی جامع به ابعاد گوناگون آن به تحلیل و بررسی تأثیرات احتمالی آن بر داخل و خارج این کشور می‌پردازد. وی در کتاب خود برنامه ۲۰۳۰ را بلند پروازانه دانسته که با موانعی از جمله مقاومت گروه‌های سنتی، وابستگی به درآمدهای نفتی و محدودیت‌های ساختاری در اقتصاد و جامعه عربستان روبه‌رو است.

رضا اختیاری امیری و عباس دهرویه (۱۴۰۰)؛ (Ekhtiari Amiri and Dehrouyeh, 2021) در مقاله «چالش‌های داخلی عربستان در پیشبرد سند چشم انداز ۲۰۳۰ در چارچوب نظریه دولت توسعه‌ای» معتقدند برنامه چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان با هدف مدرن‌سازی و پیشرفت این کشور تدوین گشت؛ اما پس از ۴ سال در تحقق اهداف خود ناکام مانده است. موانع و چالش‌های داخلی، به‌ویژه در حوزه‌های اقتصادی (بی‌توجهی به شایسته‌سالاری و کارآفرینی)، سیاسی (فقدان مشارکت مدنی) و اجتماعی- فرهنگی (بی‌توجهی به سنت‌ها) عامل اصلی این ناکامی هستند. تحقیق حاضر با رویکرد تحلیلی- تبیینی و با استفاده از نظریه «دولت توسعه‌ای پیتراوانز» به بررسی این چالش‌ها می‌پردازد.

حاجی زاده (۱۴۰۱)؛ (Hajizadeh, 2022) در مقاله «جایگاه سند ۲۰۳۰ در چشم‌انداز توسعه‌ای عربستان سعودی» به بررسی سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان پرداخته است و معتقد است رهایی از اقتصاد تک محصولی و توسعه عربستان هدف این سند است و در عین حال با وجود موانع موجود، تحقق حداقلی سند ۲۰۳۰ می‌تواند گامی مثبت در جهت تحولات داخلی و سیاست‌های منطقه‌ای آن باشد که این امر مستلزم تحول جدی در بافت سنتی و مذهبی این کشور است.

اسدی (۱۴۰۲)؛ (Asadi, 2023) در مقاله «برندسازی ملی در عربستان سعودی: ظرفیت‌ها و سیاست‌های نوین» و در چارچوب مفهومی شش وجهی سیمون آنهولت معتقد است که عربستان با هدف ارائه تصویری نو و ایجابی در عرصه جهانی اقدام به برندسازی نموده است. پایه برندسازی سند۲۰۳۰ و اقدامات اخیر بن سلمان جهت نمایش عربستان به عنوان جامعه‌ای غیر افراطی و با حکمرانی کارآمد است.

اسدی (۱۳۹۹)؛ (Asadi, 2022) در مقاله دیگری «شکاف سنت و مدرنیسم و ثبات سیاسی در عربستان سعودی» استدلال می‌کند که عربستان سعودی از دیرباز با تضاد بین ارزش‌ها و هنجارهای سنتی و تمایلات مدرن روبه‌رو بوده است. این تضاد ناشی از عوامل متعددی از جمله کشش بین آموزه‌های مذهبی وهابی و مدرنیزاسیون سریع اجتماعی و اقتصادی است. دولت عربستان سعودی اقداماتی برای مدیریت این شکاف انجام داده است ولی هشدار می‌دهد که فاصله بین سنت و مدرنیته همچنان یک چالش اساسی برای ثبات سیاسی عربستان سعودی است.

سردارنیا (۱۳۸۹)؛ (sardarnia, 2010) در پژوهش «طبقه متوسط جدید و چالش‌های سیاسی حکومت سعودی» فرضیه‌ای را مطرح می‌کند که بر اساس آن، از نیمه دوم دهه ۱۹۸۰ و به‌ویژه از دهه ۱۹۹۰ به بعد، طبقه متوسط جدید در عربستان سعودی با رشد و گسترش خود، چالش‌های سیاسی و اجتماعی مهمی را برای حکومت این کشور به وجود آورده است. نویسنده مقاله برای اثبات این فرضیه به بررسی تحولات اقتصادی، اجتماعی و سیاسی عربستان سعودی در چند دهه اخیر می‌پردازد و نشان می‌دهد که چگونه این تحولات منجر به پیدایش و گسترش طبقه متوسط جدید در این کشور شده است. در ادامه به تشریح ویژگی‌های طبقه متوسط جدید در عربستان سعودی می‌پردازد و نشان می‌دهد که این طبقه دارای چه خواسته‌ها و مطالباتی است و سپس به بررسی چالش‌هایی که طبقه متوسط جدید برای حکومت عربستان سعودی ایجاد می‌کند، می‌پردازد. سردارنیا در نهایت به این نتیجه می‌رسد که حکومت عربستان سعودی برای حفظ ثبات خود ناچار به پاسخگویی به مطالبات طبقه متوسط جدید است؛ در غیر این صورت، این طبقه می‌تواند به عاملی برای بی‌ثباتی و ناآرامی در این کشور تبدیل شود.

مضاوی الرشید (۱۳۹۷)؛ (Al-Rashid, 2014) در کتاب «عربستان سعودی و جریان‌های اسلامی جدید» با استفاده از روش‌های مختلف تحقیقی از جمله مطالعات میدانی، مصاحبه‌ها، بررسی اسناد و متون و تحلیل گفتمان به دنبال ارائه تصویری پیچیده و چندوجهی از اسلام در عربستان سعودی است. او نشان می‌دهد که برخلاف تصور رایج، اسلام در این کشور یکپارچه و یکدست نیست، بلکه طیف گسترده‌ای از جریان‌ها، تفاسیر و رویکردهای مختلف را دربر می‌گیرد. این جریان‌ها طیف گسترده‌ای از گرایش‌ها را شامل می‌شوند؛ از اسلام‌گرایی سلفی گرفته تا

اسلام‌گرایی صوفیانه و اسلام‌گرایی لیبرال. روابط بین این جریان‌ها و دولت عربستان سعودی پیچیده و متغیر است. برخی از این جریان‌ها از سوی دولت سرکوب می‌شوند، در حالی که برخی دیگر مورد حمایت یا تحمل دولت قرار می‌گیرند.

ایکلمن و پیسکاتوری[1] (Eickelman and Piscatori, 2014) در کتاب «سیاست مسلمانان» با هدف بررسی تاریخ، اندیشه سیاسی، جنبش‌های اسلامی معاصر، دموکراسی، حقوق بشر و روابط بین اسلام و غرب به بررسی سیاست در جوامع مسلمان پرداخته‌اند. آن‌ها سعی کرده‌اند با رویکردی علمی و بین رشته‌ای با استفاده از منابع مختلف از جمله متون کلاسیک اسلامی، مطالعات تاریخی و پژوهش‌های معاصر در علوم سیاسی و جامعه‌شناسی به تحلیلی جامع و متعادل بپردازند و در عین حال به تنوع موجود در جوامع مسلمان توجه نموده و از کلی‌گویی پرهیز کنند.

استیگ اسنسلی[2] (۱۳۹۶)؛ (Stansly, 2013) در کتاب «جامعه‌شناسی سیاسی قدرت در عربستان» به دنبال پاسخ‌هایی در مورد ساختار قدرت، روابط بین نخبگان سیاسی و مذهبی و چالش‌های پیش روی ثبات سیاسی در عربستان سعودی است. استنسلی برای پاسخ به این سؤالات از رویکردی بین‌رشته‌ای استفاده می‌کند و از منابع مختلفی از جمله مطالعات تاریخی، جامعه‌شناسی، علوم سیاسی و مطالعات خاورمیانه بهره می‌برد. نویسنده به این نتیجه می‌رسد که ساختار قدرت در عربستان سعودی به شدت متمرکز و اقتدارگرایانه است و ثبات و مشروعیت نظام سیاسی این کشور به طور فزآینده‌ای در معرض خطر قرار دارد و همچنین معتقد است که نارضایتی‌های اجتماعی، تنش‌های مذهبی و تهدیدهای خارجی از جمله مهم‌ترین چالش‌هایی هستند که با ثبات و مشروعیت نظام سیاسی عربستان سعودی روبه‌رو هستند.

استفان لاکروا [3] (۱۳۹۹)؛ (Lacroix, 2020) در کتاب «اسلام‌گرایی سعودی: پویش‌های سیاست و مذهب در عربستان معاصر» به بررسی رابطه پیچیده دین و سیاست در عربستان سعودی می‌پردازد. لاکروا در این کتاب با تمرکز بر جنبش «صحوه» (بیداری اسلامی) در عربستان، به واکاوی خاستگاه‌ها، تحولات و پیامدهای اسلام‌گرایی در این کشور می‌پردازد. نویسنده نشان می‌دهد که چگونه اسلام‌گرایان در تلاش برای اسلامی کردن جامعه عربستان در حوزه‌هایی مانند آموزش، فرهنگ و قانون‌گذاری فعالیت می‌کنند. وی در نهایت به چالش‌هایی که اسلام‌گرایی برای آینده عربستان سعودی به وجود می‌آورد می‌پردازد؛ از جمله این چالش‌ها به تنش بین

---

1. Eickelman, F. Dale and Piscatori, James
2. Stig Stenslie
3. Stephen Lacroix

اسلام‌گرایان و خاندان آل سعود، ظهور گروه‌های افراطی و نارضایتی عمومی از تفسیر خشن و واپس‌گرایانه اسلام توسط حکومت اشاره می‌کند.

اوکرهلیک[1] (Okruhlik, 2004) در مقاله «منازعات بر سر تاریخ و هویت: گشودن دروازه‌های پادشاهی به روی گردشگری» با تحلیل ورود صنعت گردشگری به عربستان سعودی، پرسش‌های دقیقی را در مورد رابطه بین جهانی‌شدن، هویت ملی، روایت‌های تاریخی و صنعت گردشگری مطرح می‌کند. نویسنده معتقد است که ورود صنعت گردشگری به عربستان سعودی، فشارهایی را بر این کشور برای سازگاری با هنجارهای جهانی گردشگری وارد می‌نماید. این سازگاری می‌تواند با ارزش‌های دینی و فرهنگی عربستان سعودی در تضاد باشد. همچنین استدلال می‌کند که روایت‌های ارائه شده برای گردشگران غربی در مورد اماکن تاریخی عربستان سعودی، ممکن است با روایت‌های سنتی و مذهبی این کشور تفاوت‌هایی داشته باشد و این موضوع می‌تواند منجر به ایجاد سردرگمی و چالش‌هایی در مورد هویت ملی عربستان سعودی شود.

کارن الیوت هاوس[2] (۱۳۹۵)؛ (House, 2016) در کتاب «عربستان سعودی (مردم،گذشته، مذهب، فاصله طبقاتی و آینده)» به سفر به نقاط مختلف عربستان سعودی و مصاحبه با افراد مختلف از جمله مقامات دولتی، فعالان سیاسی، روشنفکران، زنان و مردم عادی اشاره می‌کند و تلاش می‌کند تا تصویری جامع و واقعی از این کشور ارائه نماید. نویسنده معتقد است جامعه عربستان سعودی یکدست و همسان نیست. این کشور از اقوام، مذاهب و طبقات اجتماعی مختلفی تشکیل شده است. عربستان سعودی در حال گذار از جامعه‌ای سنتی به جامعه‌ای مدرن می‌باشد. این امر با چالش‌های متعددی از جمله تنش بین سنت و مدرنیته، نارضایتی جوانان و مطالبات زنان برای حقوق بیشتر همراه است.

با بررسی دقیق پیشینه پژوهش، این مقاله از سه جهت نوآوری‌های اساسی نسبت به تحقیقات پیشین ارائه می‌دهد. نخست، تمرکز بر اسناد توسعه فراتر از سند ۲۰۳۰، اسناد فرعی توسعه در عربستان سعودی مانند «برنامه تراز مالی»، «برنامه کیفیت زندگی» و «برنامه ملی تحول ۲۰۲۰» است که پیش‌تر به صورت نظام‌مند تحلیل نشده‌اند. این اسناد نشان می‌دهند چگونه دولت سعودی از یکسو با شعارهایی مانند «تنوع اقتصادی» و «مشارکت زنان» می‌کوشد تصویری مدرن ارائه دهد؛ اما از سوی دیگر با حفظ ساختار سیاسی اقتدارگرا و توزیع رانت، تناقضاتی بنیادین ایجاد می‌کند.

---

1. Gwenn Okruhlik
2. Karen Elliott House

این تحلیل چندلایه، شکاف بین ادعاها و واقعیت‌های عملی را آشکار می‌کند که در مطالعات پیشین نادیده گرفته شده است.

دوم، ترکیب چارچوب‌های نظری توسعه نامتوازن (هاروی)، دولت رانتی (لوسیانی) و پسااسلامیسم (بیات) به درک عمیق‌تری از تعامل پیچیده سنت و مدرنیته در عربستان کمک می‌کند. این مقاله نشان می‌دهد چگونه درآمدهای نفتی نه تنها مشروعیت نظام را از طریق رانت خواری حفظ می‌کند، بلکه پروژه‌های نمایشی مانند شهر نئوم را برای جلب مشروعیت بین‌المللی پیش می‌برد؛ بدون آنکه تغییری در ساختار سیاسی ایجاد شود. این پژوهش، توضیح می‌دهد چگونه نوسازی اقتصادی- اجتماعی شتابان با سرکوب مطالبات دموکراتیک همراه است. این چارچوب ترکیبی، پیش‌تر در ادبیات موجود دیده نشده و ابزاری تحلیلی برای پژوهش‌های آینده فراهم می‌کند.

سوم، روش‌شناسی مقاله مبتنی بر تحلیل گفتمان انتقادی اسناد انگلیسی زبان دولتی است که تصویری دقیق‌تر از تناقضات گفتمانی ارائه می‌دهد. برخلاف تحقیقات پیشین که عمدتاً به اسناد ترجمه شده یا تحلیل‌های ثانویه متکی بودند، این مقاله با بررسی مستقیم اسناد اولیه (مانند گزارش‌های اصلی چشم انداز ۲۰۳۰) نشان می‌دهد چگونه اصطلاحاتی مانند «اعتدال اسلامی» یا «جامعه پویا» برای پنهان سازی تضادها به کار می‌روند. افزون بر این، کدگذاری توصیفی داده‌ها و شناسایی چهار مضمون کلیدی (خصوصی سازی، هویت ملی، شفافیت، مشارکت زنان)، الگوهای پنهانی را آشکار می‌کند که پیش‌تر مورد توجه نبوده‌اند. برای مثال، تضاد بین شعار «شفافیت مالی» و نبود نهادهای نظارتی مستقل، یا حذف اقلیت‌های قومی- مذهبی از تعریف «هویت ملی» در اسناد دولتی، از یافته‌های بی سابقه این پژوهش است.

این نوآوری‌ها نه تنها شکاف های پژوهشی پیشین را پر می‌کنند، بلکه با معرفی مفاهیمی مانند «مدرنیزاسیون ناقص»، چارچوبی نوین برای تحلیل جوامع رانتی ارائه می‌دهند.

۲- چارچوب نظری

توسعه نامتوازن، به مثابه مفهومی کلیدی در تحلیل جوامعی با اقتصادهای وابسته به منابع طبیعی، ریشه در تعامل پیچیده نیروهای اقتصادی، سیاسی و فرهنگی دارد که در فرآیند مدرنیزاسیون شتابان تشدید می‌شوند (Smith, 1984; Harvey, 2006). این چارچوب، با ترکیب نظریه‌های اقتصاد سیاسی فضا، رشد نامتوازن (Hirschman, 1958) و گسست سیاسی (Huntington, 1991) به بررسی تنش‌های ذاتی در پروژه‌های مدرن‌سازی می‌پردازد که در غیاب نهادهای پاسخگو و اصلاحات ساختاری، به جای همگرایی به قطبی شدن اجتماعی و سیاسی می‌انجامند.

۲ـ۱ـ توسعه نامتوازن و دولت رانتیر

از منظر دولت رانتیر (Luciani, 1990) وابستگی به درآمدهای خارجی (نظیر نفت)، دولت را از نیاز به ایجاد «قرارداد اجتماعی» با شهروندان بی‌نیاز می‌کند و مشروعیت را نه از طریق مشارکت سیاسی، بلکه از توزیع رانت و وفاداری‌های شبکه‌ای تأمین می‌نماید. این ساختار، توسعه نامتوازن را از طریق تمرکز منابع در بخش‌های نمادین (مانند شهرهای جهانی) و حاشیه‌رانی مناطق پیرامونی بازتولید می‌کند (Harvey, 2006). در چنین بستری، نظریه نئوپاتریمونیالیسم (Weber, 1922) توضیح می‌دهد که چگونه قدرت در دست نخبگان حاکم متمرکز می‌ماند و هرگونه تغییر نهادی به مثابه تهدیدی برای مشروعیت نظام، سرکوب می‌شود.

۲ـ۲ـ مدرنیزاسیون شتابان و گسست سیاسی

نظریه رشد نامتوازن هیرشمن (۱۹۵۸) در این چارچوب با تأکید بر سرمایه‌گذاری در «بخش‌های پیشرو» (مانند فناوری و گردشگری) برای تحریک رشد سایر حوزه‌ها، نقشی محوری ایفا می‌کند. با این حال، موفقیت این استراتژی مشروط به وجود نهادهای انعطاف پذیر است که قادر به مدیریت فشارهای ناشی از شکاف بین بخش‌های مدرن و سنتی باشند. در غیاب چنین نهادهایی، پروژه‌های کلان نه تنها پیوندهای اقتصادی مورد انتظار را ایجاد نمی‌کنند، بلکه به «جزایر توسعه» تبدیل می‌شوند که نابرابری را عمق می‌بخشند (Hirschman, 1958). این ناکامی با نظریه گسست سیاسی هانتینگتون (۱۹۹۱) تقویت می‌شود. وی در چارچوب «موج سوم دموکراسی» هشدار می‌دهد که نوسازی سریع اقتصادی‌ـ اجتماعی در صورت عدم همراهی با نهادسازی سیاسی (مانند انتخابات آزاد یا احزاب مستقل) به بحران مشروعیت و بی ثباتی می‌انجامد؛ چرا که شکاف بین انتظارات فزآینده جامعه (به‌ویژه جوانان تحصیل کرده) و ظرفیت محدود نهادها، نظم موجود را تهدید می‌کند (Huntington, 1991).

۲ـ۳ـ پسااسلامیسم و مقاومت در برابر دموکراتیزاسیون

در سطح فرهنگی، نظریه مدرنیته‌های چندگانه (Eisenstadt, 2000) نشان می‌دهد که مدرنیته لزوماً الگویی واحد نیست، بلکه در تعامل با سنت‌های محلی بازتعریف می‌شود. با این حال، این تعامل ممکن است به جای همگرایی، به شکل‌گیری «مدرنیته‌های قطبی» بینجامد که در آن گفتمان‌های متضاد (مانند لیبرالیسم اقتصادی و محافظه‌کاری فرهنگی) هم‌زیستی پرتنشی دارند. این تنش‌ها در چارچوب پسااسلامیسم بیات (۲۰۱۳) تحلیل می‌شوند. بیات استدلال می‌کند که جوامع رانتیر، حتی در صورت پذیرش نوسازی اجتماعی (مانند افزایش مشارکت زنان)، به دلیل وابستگی به رانت و ترس از توزیع قدرت، از دموکراتیزاسیون اجتناب می‌کنند. به عبارت دیگر، «اعتدال» ظاهری در

سیاست‌های فرهنگی (مانند برگزاری کنسرت‌ها) نه تنها به معنای پذیرش دموکراسی نیست، بلکه ابزاری برای حفظ هژمونی نخبگان حاکم است (Bayat, 2013).

۲ـ٤ـ هژمونی اسلامی و انقلاب منفعل

نظریه هژمونی اسلامی (توگال، ۲۰۰۹) نقش دین را در مشروعیت بخشی به نظام‌های سیاسی رانتیر برجسته می‌سازد. در این الگو، حکومت با بازتعریف گفتمان دینی (مانند تأکید بر «اعتدال») می‌کوشد همزمان با پیشبرد اصلاحات اقتصادی، هویت ملی را حول محور وهابیت بازسازی کند و مقاومت نهادهای سنتی را خنثی نماید. این فرآیند، بازتابی از «انقلاب منفعل» است که در آن تغییرات ظاهری، بدون اصلاحات بنیادین در ساختار قدرت به حفظ وضع موجود کمک می‌کنند (Tugal, 2009).

۲ـ۵ـ سنتز نظری: مثلث توسعه نامتوازن

توسعه نامتوازن در عربستان سعودی، حاصل تعامل سه نیروی کلان است:

۱) منطق سرمایه‌داری فضا محور: تمرکز سرمایه در پروژه‌های نمایشی و حاشیه‌رانی مناطق پیرامونی.

۲) ساختار سیاسی نئوپاتریمونیال: انحصار قدرت در دست خاندان سلطنتی و توزیع رانت برای خرید وفاداری.

۳) تقابل گفتمان‌های مدرن‌ـ سنتی: بحران هویت ناشی از هم‌زیستی پرتنش لیبرالیسم اقتصادی و محافظه‌کاری فرهنگی.

این چارچوب نشان می‌دهد که چگونه فقدان هماهنگی بین تحولات اقتصادی، نهادهای سیاسی و پویایی‌های فرهنگی، توسعه نامتوازن را به پدیده‌های پایدار و شکننده تبدیل می‌کند؛ به گونه‌ای که پیشرفت در یک حوزه (مانند رشد اقتصادی) ممکن است به پسرفت در حوزه‌های دیگر (ثبات سیاسی یا انسجام فرهنگی) بینجامد.

۳ـ روش تحقیق

در این پژوهش، از روش تحلیل اسناد که از روش‌های تحقیق کیفی می‌باشد استفاده شده است؛ نویسنده در این پژوهش برای جمع‌آوری اطلاعات مورد نیاز، بر اسناد منتشر شده توسط وزارتخانه‌های مربوطه و همچنین اسناد عمومی به زبان انگلیسی تمرکز کرده است. انتخاب اسناد انگلیسی زبان به این دلیل است که زبان انگلیسی زبانی بین‌المللی است و تصور بر این است که اگر

دولت عربستان سعودی بخواهد تصویری از پیشرفت و مدرنیته خود ارائه دهد، این کار را به زبانی انجام می‌دهد که در سطح جهانی قابل فهم باشد.

علاوه بر چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان سعودی، اطلاعات دیگری نیز از اسناد سیاست‌های ابتکاری دولت عربستان سعودی مانند برنامه تراز مالی[1]، برنامه کیفیت زندگی[2] و برنامه ملی تحول[3]۲۰۲۰ استخراج خواهد شد. این متون شامل گزارش‌ها و نظرات منتشر شده توسط نهادهای مختلف دولتی عربستان سعودی است. هدف از این مطالعه، بررسی نحوه تلاش دولت عربستان برای دستیابی به اهداف نوسازی خود است. با استفاده از روش کدگذاری توصیفی، اسناد به طور مکرر مورد بررسی قرار خواهند گرفت تا الگوهای تکراری شناسایی شوند؛ سپس از کلمات و عبارات کلیدی مرتبط با موضوع برای ارائه یافته‌ها استفاده خواهد شد. عبارات کدگذاری شده برای تجزیه و تحلیل و تفسیر محتوای استخراج شده به کار گرفته می‌شوند. این عبارات شامل خصوصی‌سازی، هویت ملی، شفافیت و مشارکت زنان است. از این عبارات برای بررسی جنبه‌های مختلف مدرنیزاسیون که عربستان سعودی در اسناد خود بر آن‌ها تأکید می‌کند، استفاده خواهد شد. جمع‌آوری و کدگذاری داده‌های موجود با تحقیقات قبلی در این زمینه مرتبط خواهد شد. هدف از این کار، بررسی نحوه تطور تعریف عربستان سعودی از ارزش‌های سنتی و تصور مدرنیته در طول زمان است.

کدگذاری در تحلیل محتوا، مستلزم تبدیل داده‌های خام به شکلی قابل استفاده برای تجزیه و تحلیل است (Babbie 2013: 300). گوبا و لینکلن (۱۹۹۴) در مورد مزایای داده‌های کیفی در مقایسه با داده‌های کمی بحث می‌کنند و بر اهمیت آن در تحقیق تأکید نمایند. استدلال آن‌ها این است که داده‌های کیفی برای تحقیق ضروری می‌باشد؛ زیرا بر تعمیم‌ها و پیش‌فرض‌ها تکیه نمی‌کند و به دنبال اثبات یک حقیقت خاص به عنوان واقعیت نهایی نیست. با توجه به تمرکز این پژوهش بر مورد خاص عربستان سعودی، اتکا به مفروضات کلی به عنوان حقایق مسلم نادرست است. نتایج این مطالعه به طور حتم به سایر موارد قابل تعمیم نیست. این موضوع زمانی آشکارتر می‌شود که درک کنیم تحقیق، فرآیندی درهم تنیده از واقعیت و نظریه است. این رویکرد پژوهشی، مفهوم فرضیه را کنار می‌گذارد و بیان می‌کند که حقایق و درک واقعیت‌ها، فقط از طریق چارچوب نظری بررسی می‌شوند (Guba & Lincoln, 1994: 107).

---

[1]. Fiscal Balance Program
[2]. Quality of Life program
[3]. National Transformation Program 2020

بنابراین، در تحلیل موردی مانند این پژوهش، واقعیت و نظریه جدایی‌ناپذیر هستند و روش تحقیق کیفی، روشی مناسب برای تجزیه و تحلیل به شمار می‌رود. برای تقویت رویکرد کیفی، روش مطالعه موردی به عنوان روش مناسب برای این پژوهش انتخاب شده است. این روش بر بررسی یک موضوع خاص با تمرکز بر یک مکان معین تمرکز دارد (Bryman, 2012: 66-67). در این مورد، تمرکز بر عربستان سعودی است و تحقیق به بررسی سیاست‌های مدرنیزاسیون این کشور در چارچوب بحث مدرنیته در برابر سنت‌گرایی می‌پردازد.

٤ـ یافته‌ها و تجزیه و تحلیل

در این پژوهش، برای بررسی اقدامات و سیاست‌های دولت عربستان سعودی به اسناد سیاستی منتشر شده توسط این دولت دسترسی پیدا شد. هدف اصلی، بررسی این اسناد و استخراج اطلاعات دقیق و مرتبط با موضوع مقاله بود. نویسنده با مطالعه این اسناد به دنبال درک ارتباط بین مدرنیزاسیون، مدرنیته و سنت‌گرایی در عربستان سعودی بود. هدف از این کار، جمع‌آوری اطلاعاتی بود که به عنوان شواهدی برای بررسی تناقضات و همخوانی‌های بین نظریه‌های ارائه شده در مقاله و واقعیت‌های موجود در عربستان سعودی به کار گرفته شود. این واقعیت‌ها در چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان سعودی و سایر اسناد سیاستی ارائه شده توسط این دولت منعکس شده است. داده‌ها به این صورت سازماندهی شده‌اند:

۱) ارائه خلاصه‌ای از چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان: این سند به عنوان مبنایی برای درک اهداف تعیین شده توسط دولت عربستان سعودی عمل می‌کند.

۲) بررسی تمام اسناد مرتبط با مضامین مورد نظر: این اسناد شامل اسنادی هستند که به وضوح به مفاهیم مدرنیزاسیون، مدرنیته و سنت‌گرایی در عربستان سعودی می‌پردازند.

چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان سعودی، نقشه راهی برای اقدامات اقتصادی و توسعه‌ای در این کشور ارائه می‌دهد. این چشم‌انداز به عنوان یک ابتکار ملی برای دگرگونی اقتصادی عربستان سعودی تدوین شده است. هدف این چشم‌انداز که توسط محمد بن سلمان، ولیعهد عربستان مطرح شده، «تغییر عربستان سعودی» است. این سند بیان می‌کند که عربستان سعودی برای دستیابی به تنوع اقتصادی از طریق خصوصی‌سازی، صنایع جدید ایجاد خواهد کرد، بازار کار را برای جوانان تحصیل‌کرده و زنان گسترش خواهد داد و به دنبال ایجاد جامعه‌ای پویا و اقتصادی قوی خواهد بود. هدف نهایی ایجاد جامعه‌ای با اقتصادی پیشرفته، مبتنی بر اصول اعتدال اسلامی و هویتی قوی و افتخارآفرین است. بر اساس چشم‌انداز ۲۰۳۰، تنوع‌بخشی اقتصادی، ایجاد اشتغال و پیشبرد خصوصی‌سازی، عربستان سعودی را در مسیر دستیابی به این اهداف قرار خواهد داد (Vision

2030, 2016: 7). داده‌ها از منابع مختلفی جمع‌آوری شده‌اند تا دیدگاهی جامع از چشم‌انداز ۲۰۳۰ ارائه دهند. این منابع شامل تعدادی از اسناد سیاستی دولتی است که اهداف، هویت و آرمان‌های عربستان سعودی را ترسیم می‌کنند. پس از تجزیه و تحلیل این اسناد، چهار موضوع اصلی شناسایی شد: خصوصی‌سازی، هویت محلی، شفافیت و مشارکت زنان.

٤ـ۱ـ خصوصی سازی

یکی از موضوعات کلیدی در اسناد سیاستی عربستان سعودی، تأکید بر خصوصی‌سازی اقتصادی است. در سند برنامه تراز مالی، دولت به ناپایداری درآمدهای نفتی از دهه ۱۹۸۰ اشاره می‌کند و توضیح می‌دهد که این ناپایداری شامل دوره‌های با قیمت‌های متغیر نفت، به مشکلات بودجه‌ای انجامیده است (Fiscal Balancing Program, 2016 :17). کاهش تولید نفت در دهه ۱۹۸۰ این مشکلات را تشدید کرد و دولت را به اتخاذ تدابیری برای مدیریت مالی واداشت (Fiscal Balancing Program, 2016: 18-19). این روند در دهه ۱۹۹۰ نیز ادامه یافت و دولت برای کاهش هزینه‌ها و ایجاد درآمدهای غیرنفتی تلاش کرد. با وجود افزایش درآمدها در اوایل دهه ۲۰۰۰، الگوی ناپایداری درآمدها در اواخر دهه و بحران مالی جهانی مجدداً آشکار شد (Fiscal Balancing Program, 2016: 20). در حال حاضر، بخش‌های غیرنفتی با چالش‌هایی چون افزایش بیکاری و کاهش اعتماد عمومی مواجه هستند. مشاغل و مصرف‌کنندگان نگران افزایش قیمت‌ها و کاهش یارانه‌ها هستند (Fiscal Balancing Program, 2016: 70). دولت عربستان بر جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی و تسهیل فرآیند کسب و کار تمرکز دارد. این امر با ساده‌سازی قوانین و تشویق سرمایه‌گذاری در صنایعی مانند گردشگری، سرگرمی و معدن دنبال می‌شود (Fiscal Balancing Program, 2016: 75).

همچنین، دولت برای تقویت رقابت بین شرکت‌های سعودی، اقداماتی را اجرا می‌کند. در این راستا، گام‌هایی برای تأسیس شرکت‌های سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری برداشته شده است؛ از جمله شرکت هلدینگ سعودی که در زمینه توسعه و سرمایه‌گذاری گردشگری فعالیت می‌کند (Initiatives, 2017: 62). مراکز سرمایه‌گذاری گردشگری و برنامه‌هایی برای شناسایی مکان‌های گردشگری نیز ایجاد شده‌اند (Initiatives, 2017: 63). چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان سعودی، برنامه‌های اقتصادی برای تنوع‌بخشی به اقتصاد و دستیابی به رشد را ترسیم می‌کند. این برنامه بر توسعه نقش آرامکو از یک شرکت نفتی به یک شرکت صنعتی جهانی تمرکز دارد. تغییر مالکیت آرامکو به صندوق سرمایه‌گذاری عمومی و تبدیل آن به بزرگ‌ترین صندوق ثروت مستقل جهان از اهداف این برنامه است (Vision 2030, 2016: 7). صندوق سرمایه‌گذاری عمومی نقشی کلیدی در ثبات

اقتصادی عربستان دارد و از طریق سرمایه‌گذاری در شرکت‌های سعودی، رشد آن‌ها را تسهیل می‌کند (Public Investment Fund, 2018: 12 & 22). این صندوق همچنین با بهره‌گیری از شبکه جهانی خود، فرصت‌های جدید سرمایه‌گذاری را جذب می‌کند (Public Investment Fund, 2018: 49). دولت برای تنوع‌بخشی به اقتصاد و کاهش مصرف، قصد اصلاح سیاست‌های یارانه‌ای شامل آب و انرژی را دارد (Fiscal Balancing Program, 2016: 36). با اینکه درآمدهای غیرنفتی طی ۲۰ سال چهار برابر شده است، این درآمدها تنها ۱۷ درصد از هزینه‌های دولت را پوشش می‌دهند و بقیه به درآمدهای نفتی وابسته‌اند (Fiscal Balancing Program, 2016: 48).

٤ـ۲ـ هویت ملی

چشم‌انداز ۲۰۳۰ با اشاره به موقعیت کشور در جهان اسلام و عرب، هویت ملی و مذهبی عربستان را برجسته می‌کند. این سند به توانمندی‌های مردم، به‌ویژه نسل جوان به عنوان آینده‌سازان کشور تأکید دارد (Vision 2030, 2016: 6). چشم‌انداز ۲۰۳۰ عربستان را به عنوان کشوری پایدار و با فرصت‌های متنوع معرفی می‌کند. اسلام در این سند به‌عنوان منشور حکومت و اعتدال به‌عنوان رویکرد حکومتی معرفی شده است (Vision 2030, 2016: 7). با تأکید بر غرور ملی و مذهبی، نقش اعتقاد اسلامی و وحدت ملی برای موفقیت کشور حیاتی دانسته شده است. بخشی از سند به اسلام به عنوان پایه قوانین و الگوی زندگی اختصاص دارد. اسلام همچنین به عنوان نیرویی برای مدارا و تعادل در نظر گرفته شده است (Vision 2030, 2016: 16). چشم‌انداز ۲۰۳۰ بر تعهد به حفظ میراث و هویت ملی تأکید می‌کند و به میراث تاریخی، فرهنگی و اسلامی عربستان، عرب و اسلام افتخار می‌کند (Vision 2030, 2016: p. 17). در اسناد سیاستی عربستان، مدرنیته با حفظ ارزش‌های خانوادگی دنبال می‌شود و خانواده یکی از ارکان پادشاهی در کنار ارزش‌های اسلامی معرفی شده است. همچنین دولت عربستان برای توسعه صنعت گردشگری به تقویت هویت ملی پرداخته است (Initiatives, 2017: 32). توسعه گردشگری با هدف تقویت هویت محلی و تنوع اقتصادی انجام می‌شود (Initiatives, 2017: 34). حفظ هویت ملی اسلامی‌ـ عربی در برنامه‌هایی مانند برنامه کیفیت زندگی تأکید شده است که به تقویت میراث ملی و ترویج ارزش‌های اسلامی میانه‌رو توجه دارد (Quality of Life Program, 2017: 25).

٤ـ۳ـ شفافیت

دولت تعهد خود را به ارتقای شفافیت و نهادینه کردن آن در تمام سطوح اعلام کرده است که شامل نظارت بر پیشرفت‌ها و ارزیابی عملکرد دولت می‌شود (National Transformation Program, 2017: 12). دولت از طریق ممیزی‌های دوره‌ای و پیگیری مداوم، به دنبال بهبود مستمر و افزایش شفافیت در عملکرد خود است (National Transformation Program, 2017: 14). در زمینه رفاه

اجتماعی، دولت دو تعهد اصلی دارد: اول، اصلاح نظام رفاهی فعلی و تخصیص یارانه‌ها به افراد نیازمند. دوم، عدم وجود مالیات بر درآمد یا کالاهای اساسی با کنترل دقیق مخارج و تنوع‌بخشی به منابع درآمد (Vision 2030, 2016: 29).

برنامه تراز مالی عربستان سعودی به افزایش هزینه‌های زندگی برای خانوارهای کم‌درآمد اشاره می‌کند، اما بر حمایت از این خانوارها نیز تأکید دارد (Fiscal Balancing Program, 2016: 12). برای ارتقای شفافیت، عربستان نهادهایی را برای نظارت بر هزینه‌ها ایجاد می‌کند؛ از جمله دفتر عقلانی‌سازی هزینه‌ها که زیر نظر شورای امور اقتصادی و توسعه فعالیت دارد (Fiscal Balancing Program, 2016: 25). وظیفه این دفتر، هماهنگی با وزارتخانه‌ها برای بهینه‌سازی هزینه‌هاست (Fiscal Balancing Program, 2016: 32). تأکید بر نظارت و حکمرانی قوی، تعهد دولت به کنترل هزینه‌ها را تقویت می‌کند. شفافیت مالی بدون پاسخگویی نهادهای منتخب (مانند مجلس شورا) ناقص است. برنامه تراز مالی (۲۰۲۰) اگرچه بر کاهش فساد تمرکز دارد، اما به دلیل عدم وجود مکانیسم‌های نظارتی مستقل، در عمل به تحکیم کنترل بوروکراتیک دولت منجر می‌شود (Fiscal Balancing Program, 2016: 84).

٤ـ٤ـ مشارکت زنان

ایجاد سازوکارهایی برای ارتقای اشتغال زنان به وزارت امور اجتماعی سپرده شده است (Quality of Life Program, 2017: 117). تلاش‌ها برای توانمندسازی زنان شامل افزایش فرصت‌های مشارکت آن‌ها در فعالیت‌هایی مانند ورزش است. دولت در حال بازسازی تأسیسات ورزشی برای دسترسی آسان زنان است. همچنین، برنامه‌هایی برای افزایش حضور زنان در ورزش، آموزش و بازار کار اجرا می‌شود؛ از جمله ارائه مدرک لیسانس تربیت بدنی به زنان برای فعالیت به عنوان مربی و شرکت در رویدادهای ورزشی (Quality of Life Program, 2017: 119). این برنامه‌ها توسط معلمان زن در دانشگاه‌ها و مدارس ارائه می‌شود. هدف نهایی این برنامه‌ها، رفع موانع مشارکت زنان در فعالیت‌های ورزشی و ایجاد فرصت‌های برابر است (Quality of Life Program, 2017: 123). دولت همچنین به دنبال افزایش مشارکت دانش‌آموزان دختر و پسر در مسابقات فرهنگی و هنری است (Quality of Life Program, 2017: 136-137). این کشور برابری جنسیتی و اشتغال زنان را به عنوان عاملی برای پیشرفت اجتماعی‌ـ اقتصادی ارزیابی می‌کند (Quality of Life Program, 2017: 30). برنامه کیفیت زندگی به نابرابری بیکاری بین زنان (۳۳.۱ درصد) و مردان (۷ درصد) اشاره دارد و راهبردهایی برای اتکا به زنان در بازار کار و ارائه خدمات به آن‌ها مانند مراقبت از کودکان و حمل و نقل معرفی می‌کند (Quality of Life Program, 2017: 113-114).

دولت قصد دارد مراکز تجاری ویژه زنان ایجاد کند تا بدون محدودیت در فعالیت‌هایی مانند کارآفرینی شرکت کنند (Annual Report of the Ministry of Commerce and Investment, 2016: 16). اگرچه افزایش حضور زنان در بازار کار و ورزش، نشان‌دهنده نوسازی اجتماعی است، این تغییرات در غیاب نهادهای دموکراتیک (مانند حق تشکیل اتحادیه‌های کارگری مستقل یا مشارکت در احزاب سیاسی) نمی‌تواند به دموکراتیزاسیون واقعی بینجامد. برنامه کیفیت زندگی (۲۰۲۰) با تمرکز بر توانمندسازی زنان بدون بازکردن فضای سیاسی، تنها مشروعیت بین‌المللی حکومت را تقویت می‌کند، نه پاسخگویی داخلی را.

٤ـ٥ـ تحلیل نظری اسناد عمومی

عربستان سعودی، به عنوان نمونه‌ای برجسته از جوامع رانتی، در تلاش است تا از طریق سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ و برنامه‌های همراه آن، مسیری منحصر به فرد برای نوسازی اقتصادی و اجتماعی ترسیم نماید. با این حال، این مسیر با تناقضی ساختاری بنیادین روبه‌رو است: پیشرفت‌های چشمگیر در حوزه‌هایی نظیر خصوصی‌سازی، تنوع اقتصادی و مشارکت زنان در کنار حفظ ساختار سیاسی اقتدارگرا و انحصار قدرت در دست خاندان سلطنتی. این تناقض اساسی را می‌توان در چارچوب نظریه توسعه نامتوازن (Harvey, 2006) تحلیل نمود؛ نظریه‌ای که به تبیین ناهماهنگی عمیق بین تحولات اقتصادی، سیاسی و فرهنگی در جوامع وابسته به رانت می‌پردازد.

سند چشم‌انداز ۲۰۳۰، با شعار محوری کاهش وابستگی به نفت و ایجاد «جامعه‌ای پویا»، اصلاحات اقتصادی را در کانون توجه قرار می‌دهد. برنامه‌هایی نظیر فروش سهام شرکت نفتی آرامکو، جذب سرمایه‌گذاری خارجی در پروژه‌های عظیم‌الجثه مانند شهر نئوم و توسعه هدفمند بخش گردشگری، همگی گویای حرکتی آشکار به سوی اقتصاد بازار آزاد هستند. با این وجود، این تغییرات اقتصادی عمیق، در غیاب نهادهای دموکراتیک، به تمرکز فزاینده ثروت و قدرت در دستان نخبگان حاکم منجر شده است. به عنوان مثال، صندوق سرمایه‌گذاری عمومی، که مدیریت عواید حاصل از فروش آرامکو را بر عهده دارد، مستقیماً تحت کنترل ولیعهد، محمد بن سلمان، عمل می‌کند. این الگو که با نظریه دولت رانتی (Luciani, 1990) همخوانی دارد، نشان می‌دهد که وفاداری نخبگان از طریق توزیع رانت و امتیازات ویژه خریداری می‌شود، نه از طریق جلب رضایت شهروندان از طریق سازوکارهای مشارکت سیاسی. در حوزه اجتماعی نیز برنامه‌هایی نظیر «کیفیت زندگی ۲۰۲۰» با اهداف اعلامی توانمندسازی زنان و جوانان، نمودهای ظاهری از پیشرفت اجتماعی را به نمایش می‌گذارند؛ از جمله افزایش حضور نمادین زنان در استادیوم‌های ورزشی یا مشاغل خدماتی. با این حال، این تغییرات سطحی در فقدان حقوق سیاسی بنیادین نظیر حق تشکیل اتحادیه‌های کارگری، مشارکت در احزاب سیاسی یا دسترسی برابر به نظام قضایی

مستقل، عمدتاً به تحکیم مشروعیت بین‌المللی حکومت کمک می‌کنند، نه افزایش پاسخگویی داخلی آن.

نظریه نوسازی اقتدارگرایانه (Bayat, 2013) به خوبی تبیین می‌نماید که چگونه حکومت‌های اقتدارگرا با بازتعریف هوشمندانه گفتمان‌های مذهبی و هویتی، تغییرات اجتماعی کنترل شده را مدیریت می‌کنند، بدون آنکه به دموکراتیزاسیون واقعی تن دهند. عربستان سعودی نیز در این راستا می‌کوشد هویت ملی را به عنوان ترکیبی از «اعتدال اسلامی» و «وفاداری به سلطنت» بازتعریف نماید، اما این گفتمان رسمی با واقعیت‌های پیچیده جامعه عربستان از جمله نرخ بالای بیکاری ۳۳ درصدی در میان جوانان، تنش‌های قومی- مذهبی با اقلیت قابل توجه شیعه و فشارهای فزآینده بین‌المللی برای بهبود وضعیت حقوق بشر در تضاد آشکار قرار دارد. حکومت سعودی با اتکا به نظریه «نو مدرنیزاسیون سکوا»، این ادعا را مطرح می‌سازد که مسیر منحصر به فردی به سوی مدرنیته را در پیش گرفته است؛ مسیری که به زعم آن‌ها قادر است اقتصاد بازار آزاد را با ارزش‌های سنتی اسلامی و ساختار سیاسی متمرکز به گونه‌ای همگون تلفیق نماید. با این حال، این ادعا در عمل با سه تناقض اساسی روبه‌رو است:

نخست، تقابل بنیادین بین اقتصاد باز و سیاست بسته: آزادسازی اقتصادی در غیاب آزادی‌های سیاسی به تشدید نابرابری‌های ساختاری دامن می‌زند. به عنوان مثال، سیاست‌های ریاضت اقتصادی نظیر کاهش یارانه‌ها و افزایش مالیات بر ارزش افزوده، بار سنگین اقتصادی را عمدتاً بر دوش طبقات متوسط و پایین جامعه تحمیل می‌کند؛ در حالی که نخبگان حاکم همچنان از معافیت‌های مالی گسترده بهره‌مند هستند.

دوم، حضور زنان در استادیوم‌ها، نه در پارلمان‌ها: افزایش حضور زنان در فضاهای عمومی در حالی که حقوق اساسی نظیر حق طلاق، حضانت فرزند یا سفر بدون اجازه قیم مردانه همچنان از آنان دریغ می‌شود، نمونه‌ای بارز از نوسازی نمایشی و سطحی است.

سوم، اسلام معتدل در گفتمان، وهابیت در عمل: تأکید مکرر اسناد دولتی بر «اعتدال اسلامی»، با واقعیت سرکوب نظام‌مند جریان‌های فکری مخالف، از جمله فعالان حقوق زنان و روشنفکران شیعه، در تضاد کامل قرار دارد. این تناقض‌های بنیادین، به تدریج بحران مشروعیتی را دامن می‌زند که نظریه‌پردازانی نظیر هانتینگتون (۱۹۹۱) پیش‌تر به آن اشاره داشته‌اند: نوسازی اقتصادی عمیق در غیاب نهادسازی دموکراتیک، انتظارات فزآینده‌ای را در جامعه برمی‌انگیزد که نظام سیاسی اقتدارگرا به طور گسترده‌ای از پاسخگویی به آن‌ها ناتوان می‌ماند. نسل جوان تحصیل‌کرده که به واسطه دسترسی گسترده به فضای مجازی از الگوهای جهانی حکمرانی و حقوق شهروندی آگاهی یافته‌اند، به تدریج خواستار آزادی‌های سیاسی و اجتماعی بیشتری می‌شوند. فشارهای بین‌المللی نیز

به‌ویژه پس از بحران‌هایی نظیر قتل جمال خاشقجی، به طور فزآینده مشروعیت بین‌المللی عربستان سعودی را تحت تأثیر قرار داده است. با این حال، حکومت سعودی به جای گشودن فضای سیاسی و پاسخگویی به مطالبات جامعه، به بازتعریف و تقویت هژمونی مذهبی و تحکیم نهادهای امنیتی متوسل شده است.

تأکید روزافزون بر «هویت اسلامی- سعودی» در اسناد راهبردی نظیر چشم‌انداز ۲۰۳۰، نه تنها به عنوان ابزاری برای مشروعیت‌بخشی به اصلاحات اقتصادی عمل می‌کند، بلکه به مثابه سازوکاری برای حذف و سرکوب صدای منتقدان داخلی و خارجی نیز به کار گرفته می‌شود. این استراتژی هرچند ممکن است در کوتاه مدت به حفظ ثبات ظاهری نظام سیاسی کمک کند، اما در بلند مدت به افزایش شکنندگی سیستم حکمرانی در عربستان سعودی منجر خواهد شد، به‌ویژه در شرایطی که اقتصادِ متکی به نفت این کشور با نوسانات فزآینده قیمت نفت و ظهور و گسترش انرژی‌های تجدیدپذیر روبه‌رو است. در نتیجه، عربستان سعودی در چارچوب توسعه نامتوازن به الگویی از «مدرنیزاسیون ناقص» دست یافته است: تغییرات اقتصادی و اجتماعی عمدتاً نمایشی و سطحی، بدون تحول سیاسی بنیادین. تا زمانی که دموکراتیزاسیون به عنوان حلقه مفقوده این فرآیند نادیده گرفته شود، هرگونه پیشرفتی در عربستان سعودی شکننده و عمیقاً وابسته به درآمدهای نفتی باقی خواهد ماند. تجربه عربستان سعودی به روشنی نشان می‌دهد که مدرنیته بدون دموکراسی نه تنها فاقد پایداری است، بلکه می‌تواند به تعمیق شکاف‌های اجتماعی، سیاسی و افزایش آسیب‌پذیری نظام سیاسی در برابر بحران‌های داخلی و خارجی منجر گردد.

نتیجه‌گیری

این پژوهش با واکاوی تعامل پویا و چند لایه سنت و مدرنیته در عربستان سعودی مبتنی بر تحلیل اسناد کلیدی توسعه‌ای مانند «چشم‌انداز ۲۰۳۰»، نشان می‌دهد که فرآیند نوسازی در این کشور در چارچوب «توسعه نامتوازنِ ساختاری» شکل گرفته است. یافته‌ها آشکار می‌سازند که تنش بنیادین بین تحولات اقتصادی- اجتماعیِ نمایشی و تداوم نظام سیاسیِ متمرکز و اقتدارگرا، نه تنها مانع همگرایی این دو حوزه شده، بلکه به تشدید بحران‌های هویتی و مشروعیتی انجامیده است. از یکسو، دولت سعودی با اجرای برنامه‌هایی مانند خصوصی‌سازی گسترده (مانند فروش سهام آرامکو)، توسعه پروژه‌های عظیم گردشگری (نظیر شهر نئوم) و گشودن فضاهای عمومی به زنان (از جمله حضور در استادیوم‌ها) می‌کوشد تصویری از یک دولت پیشرو و همسو با مدرنیته جهانی ارائه دهد؛ اما از سوی دیگر، حفظ انحصار قدرت در دست خاندان آل سعود، سرکوب هرگونه نهاد دموکراتیک (مانند ممنوعیت فعالیت احزاب یا اتحادیه‌های کارگری) و وابستگی شدید به

درآمدهای نفتی، نشان دهنده تداوم الگوی «نوسازی اقتدارگرایانه» است که تغییرات سطحی را بدون دگرگونی در ساختار سیاسیِ مبتنی بر رانت و وفاداری قبیله‌ای پیش می‌برد.

در سطح نظری، این مطالعه با تلفیق چارچوب‌های «دولت رانتی» (Luciani, 1990) و «گسست سیاسی» (Huntington, 1991)، نشان می‌دهد که توسعه نامتوازن در عربستان سعودی ریشه در سه نیروی متعارض دارد:

۱) منطق سرمایه‌داری فضاـ محور که منابع را در پروژه‌های نمایشی متمرکز می‌کند؛ در حالی که مناطق پیرامونی به حاشیه رانده می‌شوند.
۲) ساختار نئوپاتریمونیال که مشروعیت حکومت را نه از طریق مشارکت سیاسی، بلکه از توزیع رانت و سرکوب منتقدان تأمین می‌کند.
۳) تقابل گفتمانی بین مدرنیته اقتصادی (لیبرالیسم بازار) و سنت‌گرایی فرهنگی‌ـ مذهبی (هژمونی وهّابیت) که بحران هویت ملی را عمق بخشیده است. این تقابل‌ها به جای ایجاد هماهنگی به قطبی‌سازی اجتماعی و افزایش شکاف میان انتظارات فزآینده جامعه (به‌ویژه جوانان تحصیلکرده و زنان) و ناتوانی نظام سیاسی در پاسخگویی انجامیده است.

از منظر عملی، یافته‌ها نشان می‌دهند که برنامه‌های توسعه‌ای مانند چشم انداز ۲۰۳۰، علی‌رغم ادعای تحول ساختاری، عمدتاً ابزاری برای «بازسازی مشروعیت» در دو سطح داخلی و بین‌المللی هستند. در سطح داخلی، این اسناد با تأکید بر «اعتدال اسلامی» و «هویت ملی» می‌کوشند گفتمان سنتی وهّابیت را با الزامات نوسازی اقتصادی تطبیق دهند. اما در عمل، این سازگاری ظاهری با تناقضاتی جدی مواجه است:

- اقتصادِ نمایشی: تمرکز بر جذب سرمایه‌گذاری خارجی و توسعه بخش خصوصی، بدون ایجاد نهادهای شفاف (مانند مجلس انتخابی یا سیستم قضایی مستقل) به افزایش فساد و توزیع ناعادلانه ثروت انجامیده است. برای نمونه صندوق سرمایه‌گذاری عمومی(PIF) که مدیریت دارایی‌های عظیم ملی را بر عهده دارد، تحت کنترل مستقیم ولیعهد محمد بن سلمان عمل می‌کند و منابع را به پروژه‌های نمادین (نه الزاماً مولد) تخصیص می‌دهد.
- مدرنیته گزینشی: مشارکت محدود زنان در عرصه‌های عمومی (مانند ورزش یا اشتغال)، در تضاد با تداوم قوانین سرکوب‌گرانه حقوقی (مانند نظام قیمومت مردانه یا محدودیت‌های سفر) قرار دارد. این دوگانگی، نوسازی را به ابزاری برای جلب توجه بین‌المللی تقلیل می‌دهد، بی‌آن‌که تغییری در روابط قدرت جنسیتی ایجاد کند.
- اسلام سیاسی‌سازی شده: تأکید اسناد دولتی بر «اعتدال اسلامی» در عمل با سرکوب جریان‌های فکری مخالف (از روشنفکران سکولار تا شیعیان) و تقویت گفتمان وهّابیت

به عنوان ستون هویت ملی همراه است. این تناقض، مشروعیت دینی حکومت را در میان نسلی که به فضای مجازی و گفتمان‌های جهانی دسترسی دارد، تضعیف می‌کند.

این پژوهش همچنین نشان می‌دهد که بحران مشروعیت کنونی حکومت سعودی، پیامد مستقیم توسعه نامتوازن است. از یکسو، سیاست‌های ریاضتی (مانند حذف یارانه‌ها و وضع مالیات بر ارزش افزوده)، فشار اقتصادی را بر طبقات متوسط و پایین افزایش داده و نارضایتی‌ها را تشدید کرده است؛ از سوی دیگر سرکوب هرگونه صدای منتقد (مانند اعدام فعالان سیاسی یا بازداشت مدافعان حقوق بشر)، فضای بی‌اعتمادی را در جامعه عمق بخشیده است. افزون بر این وابستگی شدید به درآمدهای نفتی، عربستان را در برابر نوسانات قیمت نفت و تحولات انرژی‌های تجدیدپذیر آسیب‌پذیر کرده است.

در جمع‌بندی نهایی، این مطالعه بر این نکته تأکید دارد که «نوسازی ناقص» در عربستان سعودی، الگویی شکننده را نمایندگی می‌کند که در آن تغییرات اقتصادی- اجتماعیِ نمایشی بدون همراهی تحولات سیاسیِ دموکراتیک نه تنها پایدار نیست، بلکه به تشدید شکاف‌های هویتی، افزایش ریسک بی‌ثباتی داخلی و کاهش مشروعیت بین‌المللی می‌انجامد. تجربه عربستان نشان می‌دهد که در جوامع رانتی، مدرنیته فاقد دموکراسی صرفاً به بازتولید الگوهای نابرابری و سرکوب منجر می‌شود. این یافته‌ها، ضرورت بازتعریف نقش نهادهای پاسخگو، مشارکت مردمی و اصلاحات ساختاری را به عنوان پیش شرط‌های هرگونه تحول پایدار برجسته می‌سازد.

تعارض منافع

بنا بر اظهار نویسندگان، مقاله پیش‌رو فاقد هر گونه تعارض منافع بوده است.

فهرست منابع

منابع فارسی

اختیاری امیری رضا و دهرویه عباس. (۱٤۰۰). چالش‌های داخلی عرستان در پیشبرد سند چشم‌انداز ۲۰۳۰ در چارچوب نظریه دولت توسعه‌ای. *نشریه روابط خارجی ٤۹*. ۱۱٤-۱٤٦

استیگ، استنسلی. (۱۳۹٦). *جامعه‌شناسی سیاسی قدرت در عربستان*. مترجم : نبی‌الله ابراهیمی، تهران. پژوهشکده مطالعات راهبردی. ۲۷٦ص

اسدی، علی اکبر. (۱۳۹۹). شکاف سنت و مدرنیسم و ثبات سیاسی در عربستان سعودی. *جستارهای سیاسی معاصر، ۱۱*(۳)، ۱-۲٦

اسدی، علی اکبر. (۱٤۰۲). برندسازی ملی در عربستان سعودی: ظرفیت‌ها و سیاست‌های نوین. *مطالعات راهبردی* ۲٦ (۳). ۱۱۱-۱۳٦

آجرلو، حسین. (۱۳۹۷). *چشم‌انداز عربستان سعودی در ۲۰۳۰؛ فراز یا فرود؟* تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر تهران. ۲۹٤ص

حاجی زاده، سیروس. (١٤٠١). جایگاه سند ۲۰۳۰ در چشم‌انداز توسعه‌ای عربستان سعودی. *مطالعات سیاسی جهان اسلام. ۱۱* (۱). ۷۱– ۱۰۱

الرشید، مضاوی. (۱۳۹۷). *عربستان سعودی و جریان‌های اسلامی جدید*. مترجم: رضا نجف‌زاده، تهران، پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات. ٤٥۲ص

سردارنیا، خلیل. (۱۳۸۹). طبقه متوسط جدید و چالش‌های سیاسی حکومت سعودی. *فصلنامه مطالعات خاورمیانه، ۱۷* (۳). ۷۳–۹٦

لاکروا، استفان. (۱۳۹۹). *اسلام‌گرایی سعودی*. مترجمان: محمود مقدس، حمدالله اکوانی. تهران، سبزان. ۳۷٦ص.

هاوس، کارن‌الیوت. (۱۳۹٥). *عربستان سعودی: مردم، گذشته، مذهب، فاصله طبقاتی و آینده*. مترجم: موتمن، سعید. تهران. اوسانه. جلد، ۲۸۸ ص.

منابع انگلیسی

AlSaif, T. (2013). "Relationship between state and religion in Saudi Arabia: the role of Wahabism in governance." *Contemporary Arab Affairs 6, no.3*: 376-403.

Babbie, E. (2013). *The Practice of Social Research*. Wadsworth Cengage Learning.

Bayat, A. (2013). "*Post-Islamism at Large." In Post-Islamism: The Changing Faces of Political Islam*, edited by Asef Bayat, 3–35. New York: Oxford University Press.

Bryman, A. (2012). *Social Research Methods*. Oxford: Oxford University Press.

Cecco, L. (2018). "*Saudi Foreign Minister Demands Canada Stop Treating It like a 'Banana Republic.*" The Guardian, September 28. *https://www.theguardian.com/world/2018/sep/28/saudi-foreign-minister-demands-canada-stop-treating-it-like-a-banana-republic*

Democracy Index (2017): *Free Speech Under Attack*. The Economist. Accessed July 13, 2018. *https://cisp.cachefly.net/assets/articles/attachments/72810_democracy_index_2017.pdf*

Eickelman, F. (2004). *Dale and Piscatori, James. Muslim Politics*. Second Edition. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Farhi, P. (2019). "*Who Ordered the Slaying of Jamal Khashoggi? It Was Personal for Two Post Staffers*." Washington Post, February 19. *https://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/who-ordered-the-slaying-of-jamal-khashoggi-it-was-personal-for-two-post-staffers/2019/02/19/ff4ce338-346e-11e9-854a-7a14d7fec96a_story.html?noredirect=on*

Fiscal Balance Program. (2016). *Balanced Budget 2020*. Accessed July 12, 2018. *https://www.mof.gov.sa/en/budget/Documents/Fiscal%20Balance%20Program%202018%20update.pdf*

Hirschman, A. O. (1958). *The Strategy of Economic Development*. Yale University Press, New Haven. References- Scientific Reseavch Publishing.

Huntington, S. P. (1991). *The third wave: Democratization in the late twentieth century*. University of Oklahoma.

Luciani, G. (Ed.). (1990). *The Arab State*. Univ of California Press.

Luciani, G. (Ed.). (1990). *The Arab State. Univ of California Press.Ministry of Commerce and Investment*. Annual Report. 2016.

National Transformation Program 2020. (2017). *Explore national transformation program*. Accessed July 17, 2018. https://www.vision2030.gov.sa/en/explore/programs/national-transformation-program

Okruhlik, Gwenn. (2004). *"Struggles Over History and Identity: 'Opening the Gates' of the Kingdom to Tourism*." In Counter-Narratives: History, Contemporary Society, and Politics in Saudi Arabia and Yemen, edited by Madawi Al-Rasheed & Robert Vitalis, 201–28. New York: Palgrave Macmillan.

Public Investment Fund (2018). *Public Investment Fund Program* (2018-2020). Accessed July 16, 2018. https://www.pif.gov.sa/en/

Qiblawi, T. (2019). "*Saudi Arabia Executes 37 People, Crucifying One, for Terror-Related Crimes*." CNN, April 24. Accessed May 10, 2019. https://edition.cnn.com/2019/04/23/middleeast/saudi-arabia-executions-intl/index.html

Quality Of Life Program 2020. (2017). *Delivery Plan*. Accessed July 16, 2018. https://www.vision2030.gov.sa/en/explore/programs/quality-of-life-program

Smith, N. (1984). *Uneven Development: Nature, Capital, and the Production of Space*.

Tugal, C. (2009). *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*. Stanford: Stanford University Press.

Vick, K. (2018). "*The Saudi Crown Prince Thinks He Can Transform the Middle East. Should We Believe Him?"* Time Magazine, April 5. Accessed July 16, 2018.

BBC. (2019). *Yemen Crisis: Why Is There a War*?", March 21. https://www.bbc.com/news/world-middle-east-29319423

Translated References to English

Ajorlou, H. (2018). *Saudi Arabia's Vision 2030: Ascent or Descent*. Tehran: Abrar Moaser Tehran, Institute for International Studies and Research. **[In Persian]**

Al-Rashid, M. (2014). *Saudi Arabia and the New Islamic Currents*, translated by Reza Najafzadeh. Tehran: Institute of Culture, Art and Communication. **[In Persian]**

Asadi, A. A. (2020). Tradition- Modernism Cleavage and Political Stability in Saudi Arabia. *Contemporary Political Studies, 11*(3), 1-26. doi: 10.30465/cps.2021.31286.2509. **[In Persian]**

Asadi, A. A. (2023). National Branding in Saudi Arabia: Capacities and New Policies. *Strategic Studies Quarterly, 26*(3), 111-136. doi: 10.22034/srq.2023.182377 **[In Persian]**

Ekhtiari Amiri, R. and Dehrouyeh, A. (2021). Studying Internal Challenges and Obstacles of Saudi Vision 2030 In the Framework of Theory of Developmental State. *Foreign Relations, 13*(1), 113-146. **[In Persian]**

hajizadeh, S. (2022). The Position of 2030 Document in the Development Perspective of Saudi Arabia. *Political studies of Islamic world, 11*(1), 71-101. doi: 10.30479/psiw.2022.11591.2632 **[In Persian]**

House, K. E. (2016). *Saudi Arabia: People, Past, Religion, Class Divide, and Future,* translated by Saeed Motmen. Tehran: Osaneh **[In Persian]**

Lacroix, S. (2020). *Saudi Islamism: Political and religious dynamics in contemporary Saudi Arabia* (M. Moghaddas & H. Akvani, Trans.). Sabzan Publishing. **[In Persian]**

Sardarnia, K. (2010). The New Middle Class and the Political Challenges of the Saudi Government. *Middle East Studies Quarterly, No. 82*, Autumn. **[In Persian]**

Stansly, S. (2013). *The Political Sociology of Power in Saudi Arabia*, translated by Nabiollah Ebrahimi. Tehran: Strategic Studies Research Institute. **[In Persian]**